

УДК 378

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/61-2-32>**Юлія КЛОЧКОВА,**

orcid.org/0000-0002-9323-4142

старший викладач кафедри спеціальної освіти та психології

Комунального закладу вищої освіти

«Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради

(Запоріжжя, Україна) yuliya.tv@gmail.com

ВИЗНАЧЕННЯ СТАНУ ЯКОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

У цій статті детально розглянуто особливості освітнього процесу у закладах вищої освіти. Зокрема, було проведено констатувальний етап дослідження, який включав експеримент з метою виявлення актуальності використання різних підходів до освітнього процесу. Для проведення експерименту був застосований інструментарій, який включав методи збору емпіричної інформації, такі як кількісні та якісні методи. Важливим аспектом дослідження є застосування різних методів збору та аналізу даних. Зокрема, кількісні методи дозволяють отримати об'єктивну статистичну інформацію про ефективність різних підходів до освітнього процесу, а якісні методи дозволяють детально проаналізувати індивідуальні особливості досліджуваних явищ.

Основний акцент у статті було зроблено на аналізі чотирьох основних підходів до освітнього процесу: об'єктивістський, релятивістський, компетентісний (концепція розвитку) та індивідуальний (особистісно-орієнтований). Кожен з цих підходів має свої переваги та недоліки, а отримані результати дослідження дозволили проаналізувати їх ефективність в різних умовах.

Також в статті були визначені два рівні проведення експерименту: провідний та фоновий. Обидва рівні проведення експерименту були важливими для досягнення цілей дослідження.

Отримані результати дослідження дають змогу зробити висновки про те, які підходи до освітнього процесу є більш ефективними в різних умовах, а також про те, які методи дослідження можуть бути найбільш корисними для вивчення даної проблеми. Важливим висновком дослідження є те, що кожен з підходів до освітнього процесу має свої переваги та недоліки, і вибір конкретного підходу залежить від багатьох факторів, таких як тип навчального закладу, культурні та історичні особливості, вікові та індивідуальні особливості студентів тощо.

Отримані результати можуть бути корисними для розробки та вдосконалення програм навчання, а також для визначення стратегій та методів підвищення якості вищої освіти.

Ключові слова: освітній процес, заклад вищої освіти, здобувачі вищої освіти, інклюзія.

Yuliia KLOCHKOVA,

orcid.org/0000-0002-9323-4142

Senior Lecturer at the Department of Special Education and Psychology,

Municipal Institution of Higher Education

“Khortytsia National Educational and Rehabilitational Academy”

of Zaporizhzhia Regional Council

(Zaporizhzhia, Ukraine) yuliya.tv@gmail.com

DETERMINATION OF THE STATE OF THE QUALITY OF ENSURING THE EDUCATIONAL PROCESS OF HIGHER EDUCATION ACQUISITIONERS WITH SPECIAL NEEDS

This article examines in detail the peculiarities of the educational process in institutions of higher education. In particular, the ascertaining stage of the research was conducted, which included an experiment aimed at identifying the relevance of using different approaches to the educational process. A toolkit was used to conduct the experiment, which included methods of collecting empirical information, such as quantitative and qualitative methods. An important aspect of research is the application of various methods of data collection and analysis. In particular, quantitative methods make it possible to obtain objective statistical information about the effectiveness of various approaches to the educational process, and qualitative methods make it possible to analyze in detail the individual characteristics of the studied phenomena.

The main emphasis in the article was on the analysis of four main approaches to the educational process: objectivist, relativist, competent (concept of development) and individual (person-oriented). Each of these approaches has its advantages and disadvantages, and the obtained research results allowed us to analyze their effectiveness in different conditions.

The article also defined two levels of conducting the experiment: leading and background. Both levels of conducting the experiment were important for achieving the research objectives.

The obtained research results make it possible to draw conclusions about which approaches to the educational process are more effective in different conditions, as well as about which research methods can be most useful for studying this problem. An important conclusion of the study is that each of the approaches to the educational process has its advantages and disadvantages, and the choice of a specific approach depends on many factors, such as the type of educational institution, cultural and historical characteristics, age and individual characteristics of students, etc.

The obtained results can be useful for the development and improvement of training programs, as well as for determining strategies and methods for improving the quality of higher education.

Key words: educational process, institution of higher education, students of higher education, inclusion.

Постановка проблеми. Тема стану якості забезпечення освітнього процесу здобувачів вищої освіти з особливими потребами є дуже актуальною, оскільки вона стосується надзвичайно важливої проблеми: доступу до якісної вищої освіти для людей з різними видами особливих потреб.

Освіта – це ключовий елемент розвитку сучасного суспільства, а вища освіта – це одна з головних складових цього процесу. Вищі навчальні заклади відіграють ключову роль у забезпеченні якісної освіти студентів та випускників, а отже, ефективність їх діяльності є дуже важливою для розвитку суспільства загалом.

З одного боку, вища освіта є ключовим фактором успіху і розвитку в сучасному світі, але в той же час люди з особливими потребами стикаються зі значними перешкодами на шляху до здобуття вищої освіти. Це може бути пов'язано з різними фізичними, психічними або іншими обмеженнями, які можуть ускладнювати навчальний процес та знижувати якість отриманої освіти.

За останні десятиліття кількість студентів з особливими потребами, які вступають до вищих навчальних закладів, значно зросла. Це пов'язано зі змінами в соціальних та культурних вимогах, а також з розвитком технологій, які дозволяють людям з різними видами і ступенями обмежень брати участь у соціальних та освітніх процесах.

Особливі потреби можуть бути пов'язані з різними фізичними, психічними, емоційними та іншими обмеженнями, які можуть впливати на здатність людини здобувати знання та розвиватися. Ці люди мають право на доступ до якісної освіти, яка враховуватиме їхні потреби та можливості.

Ефективність забезпечення освітнього процесу залежить від багатьох чинників, таких як якість викладання, доступність матеріалів для навчання, науково-дослідна діяльність викладачів і студентів, підтримка студентів з особливими потребами, доступність ресурсів тощо.

Отже, визначення стану якості забезпечення освітнього процесу здобувачів вищої освіти з особливими потребами є необхідним для того, щоб забезпечити їм рівні можливості отримання якіс-

ної освіти. Для цього потрібно проводити систематичний моніторинг та аналіз якості освіти, що надається цим людям.

Оцінка якості освіти для здобувачів вищої освіти з особливими потребами дозволяє виявити проблемні питання та вдосконалити процес навчання, щоб забезпечити максимально можливий рівень освіти для цієї категорії студентів.

Аналіз досліджень. Питанням дослідження організації освітнього процесу студентів з особливими потребами займалися такі вчені, як О. Білецька (Білецька, 2016), Н. Кушнір (Кушнір, 2017), Л. Радіонова (Радіонова, 2019). У їхніх працях розглядаються проблеми, які виникають у процесі навчання студентів з різними видами обмежень. Проаналізовано методи та форми роботи з такими студентами, висвітлено проблеми, що виникають у процесі їх навчання, та запропоновано шляхи їх вирішення.

Такі українські вчені, як І. Косенко (Косенко, 2019), М. Черниш (Черниш, 2018) багато уваги приділяли вивченню питання соціальної та психологічної адаптації студентів з особливими потребами у закладах вищої освіти. У дослідженнях проаналізовано особливості такої адаптації, висвітлено проблеми, що виникають у процесі навчання та запропоновано шляхи їх вирішення.

Особливості формування компетентностей здобувачів освіти вивчали Г. Попова (Попова, 2021), О. Хоменко (Хоменко, 2021). Вони розглядали особливості розвитку компетентностей різних категорій студентів з особливими потребами, методи та форми роботи з ними.

Велика кількість робіт з тематики інклюзивної освіти присвячена проблемам, які виникають у процесі навчання студентів з різними порушеннями. Розкрито особливості організації навчального процесу для таких студентів, аналізуються питання доступності навчального процесу, а також пропонує шляхи покращення навчання для студентів з різними потребами. Зростає необхідність проведення детального аналізу послуг, які надаються студентам з особливими потребами, а також визначення напрямків розвитку, на яких потрібно активно працювати.

Мета статті. Дослідити стан якості забезпечення освітнього процесу здобувачів вищої освіти з особливими потребами.

Виклад основного матеріалу. Організація ефективного навчання здобувачів вищої освіти з особливими потребами нерозривно пов'язана з наданням додаткових послуг закладами вищої освіти та належним організуванням освітнього процесу. При цьому, є необхідність створення адаптаційного освітнього середовища, що включає в себе адаптування програм навчання, створення багатоваріантних методів подачі та контролю навчального матеріалу.

Наше дослідження спрямоване на індивідуалізацію освітнього процесу, яка охоплює всі його компоненти. Викладачі, які працюють у вищих навчальних закладах, повинні мати високий рівень знань щодо роботи зі студентами, які мають особливі потреби. Для цього їм необхідні знання про особливості сприйняття різних категорій студентів, їх поведінку, методи реагування на різні прояви поведінки, а також вміння швидко приймати рішення. Викладач повинен структурувати освітні курси залежно від особливих потреб студентів, використовувати різноманітні методи навчання та контролю, співпрацювати з іншими працівниками та службами закладу, щоб отримати додаткову інформацію та обмінятися досвідом.

Метою експериментального дослідження було отримання кількісних даних, які можна аналізувати та порівнювати. Ми дослідили та проаналізували інструментарій проведення експерименту, включаючи методи збору емпіричної інформації, такі як кількісні та якісні методи. З урахуванням специфіки експерименту, ми вирішили детальніше розглянути кількісні методи, зокрема опитування, спостереження, аналіз документів та експеримент.

До кількісних методів дослідження належить метод опитування, який може бути представлений у вигляді анкетування або інтерв'ю. Метод опитування є популярним в наукових дослідженнях, оскільки дозволяє швидко отримати велику кількість даних. Крім того, опитування може бути використано для вивчення різноманітних питань, які можуть бути простими або складними.

Анкетування полягає у заповненні респондентами анкети з питаннями, які стосуються теми дослідження. Цей метод дозволяє зібрати велику кількість даних та провести їх аналіз. Інтерв'ю ж може бути більш глибоким та детальним, оскільки дозволяє дослідникам задавати додаткові питання та вибудовувати діалог з респондентами.

У нашому дослідженні застосування методу опитування дозволило отримати значну кількість даних та провести їх аналіз, що в свою чергу гарантує об'єктивність та якість наших результатів.

Метод анкетування передбачає розробку анкет з запитаннями різних видів, таких як закриті, відкриті, напівзакриті, запитання-меню, запитання типу «так»-«ні», шкальні запитання.

Інтерв'ю передбачає безпосередній контакт дослідника з респондентами. Його можна проводити як індивідуально, так і групово, з використанням стандартизованих, нестандартизованих або напівстандартизованих методів.

Науковий метод анкетування є одним з найбільш популярних методів дослідження в сучасній науці. Він дозволяє отримувати значну кількість даних за короткий час та проводити їх аналіз, що робить його ефективним інструментом для дослідження різноманітних питань.

Однією з головних переваг наукового методу анкетування є його ефективність. Анкети можна розіслати багатьом людям одночасно, тому опитування може забезпечити швидке збирання даних від великої кількості людей. Це дозволяє дослідникам отримувати значну кількість даних, що можуть бути використані для вивчення певних тенденцій та закономірностей.

Другою важливою перевагою анкетування є його анонімність. Опитування можуть бути анонімними, тобто учасникам не потрібно називати свої імена або іншу особисту інформацію. Це дозволяє людям бути більш відкритими та чесними відносно своїх думок.

Наукові анкети є важливим інструментом дослідження у багатьох наукових дисциплінах, включаючи соціологію, психологію, маркетинг та інші. Складання наукових анкет вимагає певного рівня вмінь та знань, щоб забезпечити правильний збір даних та досягнення наукових результатів. У даному есе будуть розглянуті правила та критерії складання наукових анкет.

Для формування анкет та подальшого аналізу результатів було використано моделі процесу відповідей на запитання, які були розроблені дослідниками J. Jobe (Jobe, 1991) та E. Loftus (Loftus, 1991), N. Schwarz (Schwarz, 1996) та S. Sudman (Sudman, 1996). Ці моделі були перевірені психологами та методистами опитувань у суворо контрольованих умовах з розділеною вибіркою.

Дослідження, яке проводилося на трьох закладах вищої освіти, включаючи Хортицьку національну навчально-реабілітаційну академію, Класичний приватний університет та Відкритий

міжнародний розвиток людини «Україна», було спрямоване на визначення потреб викладачів та студентів з особливими потребами у індивідуалізації освітнього процесу. До дослідження долучилися 78 викладачів та 73 студенти, загалом 151 учасник. Основною метою дослідження було встановлення найбільш відповідних потребам цільової аудиторії методів та технологій індивідуалізації освітнього процесу.

Дослідження особливостей освітнього процесу розглядалося на двох рівнях: провідному та фоновому. Один з ключових аспектів дослідження полягає в забезпеченні високого рівня розуміння мети дослідження респондентами. Це особливо важливо на провідному рівні дослідження, де досліджується глибоке розуміння та особисті погляди респондентів щодо конкретної теми.

На провідному рівні дослідження, яке характеризувалося високим рівнем розуміння мети дослідження респондентами, було здійснено анкетування з метою визначення доцільності використання основних підходів до організації освітнього процесу. Опитувальник називався «Виявлення актуальності використання підходів структурування освітнього процесу» і дозволяв респондентам свідомо та розуміючи відповідати на запитання.

Дослідження на провідному рівні надає детальну інформацію про думки та погляди респондентів, що дозволяє зробити висновки щодо ефективності використання певних підходів до організації освітнього процесу та запропонувати рекомендації щодо їх подальшого використання.

В рамках дослідження респондентам було поставлено запитання щодо актуальних та ефективних підходів до організації освітнього процесу. Використовуючи опитування, можна було визначити, наскільки свідомо та розуміючи респонденти відповідали на запитання, а також простежити зміни їхніх поглядів після отримання додаткової інформації про тему.

У нашому дослідженні фоновий рівень був визначений як стан, у якому респонденти не мали повної інформації про справжню мету дослідження. Це дозволило забезпечити більш об'єктивні результати, оскільки респонденти не могли свідомо впливати на результати дослідження. Питання в анкетах були сформульовані таким чином, щоб респонденти не могли простежити зв'язок питань з науковими підходами до організації освітнього процесу.

У даному дослідженні незнанням респондентами справжньої мети може бути корисно для забезпечення більш об'єктивних та надійних результатів. Респонденти будуть відповідати

на запитання без упереджень, оскільки не знають, які саме відповіді дослідники очікують від них.

На першому етапі дослідження особливостей освітнього процесу для студентів з особливими потребами було встановлено, що індивідуальний підхід є ключовим чинником успіху навчання в цій категорії. Для оцінки рівня актуальності використання індивідуального підходу був розроблений опитувальник «Виявлення актуальності використання підходів структурування освітнього процесу», який мав на меті дослідити думки та досвід викладачів, що працюють зі студентами з особливими потребами. Опитувальник містив кілька блоків питань, які охоплювали різні аспекти індивідуального підходу в організації освітнього процесу.

В анкеті було включено твердження, які описують чотири основні підходи до організації освітнього процесу: об'єктивістський, релятивістський, компетентісний (концепція розвитку) та індивідуальний (особистісно-орієнтований).

Основою об'єктивістського підходу в освітньому процесі вищої школи є переконання, що знання є об'єктивними і незалежними від відчуттів та думок людини. Цей підхід ґрунтується на ідеї, що істинність може бути досягнута шляхом дослідження та аналізу фактів, незалежно від індивідуальних переконань.

В релятивістському підході до вищої освіти студенти зосереджуються на розвитку навичок, необхідних для успішної кар'єри. Ці навички можуть включати комунікацію, лідерство, працю в команді, критичне мислення, вирішення проблем, креативне мислення, самоорганізацію та самокерування.

У освітньому процесі вищої школи компетентісний підхід передбачає, що головною метою навчання є розвиток у студентів компетентностей – певного набору знань, навичок та особистісних якостей, які є необхідними для ефективної діяльності в різних сферах життя.

Особистісно-орієнтований підхід в освітньому процесі вищої школи базується на ідеї того, що навчання має спрямовуватися на розвиток потенціалу кожного студента як унікальної особистості. Цей підхід передбачає, що викладачі та інші працівники навчального закладу повинні ставитися до студентів як до індивідів з власними потребами, цілями та інтересами.

Компетентісний підхід в освітньому процесі вищої школи передбачає, що головною метою навчання є розвиток у студентів компетентностей, тобто певного набору знань, навичок та особистісних якостей, які необхідні для ефективної діяльності в різних сферах життя.

Метою проведення анкетування було визначення актуальності використання різних підходів у закладах вищої освіти в умовах інклюзії. Анкета складалася з 20 питань, по 5 питань для кожного підходу, і заповнювалася лінійною шкалою від 1 до 5 (1 – найбільше не згоден, 5 – повністю погоджуюсь). Однак, було складно прослідкувати загальні тенденції використання окремих підходів в сучасних умовах.

Об'єктивістський підхід до навчання виражався у таких твердженнях:

1. Матеріальне забезпечення закладу має найбільший вплив на якість навчання студентів.

2. У вищих навчальних закладах повинні працювати тільки досвідчені викладачі, які мають не менше 10 років досвіду практичної роботи.

3. У вищих навчальних закладах повинні працювати тільки досвідчені викладачі, які мають не менше 10 років наукової роботи.

4. Якщо заклад не має сучасного технічного забезпечення для навчання студентів з особливими потребами, то він не може навчати таких студентів.

5. Викладачі повинні отримувати матеріальне заохочення за роботу з різними категоріями студентів.

Твердження релятивістського підходу до навчання було узагальнено наступним чином:

1. Загальний рейтинг студентів мотивує студентів з особливими потребами до кращого навчання.

2. Допомога випускникам у працевлаштуванні є невід'ємною складовою вищої освіти.

3. Успішне працевлаштування випускників є показником високої якості отриманої освіти.

4. Для студентів з особливими потребами важливішим є отримання сукупності знань відразу, ніж постійний розвиток знань.

5. Дотримання вимог освітніх стандартів є обов'язковим при навчанні студентів з особливими потребами.

Концепція розвитку за компетентнісним підходом передбачає наступне:

1. Активна участь студента є важливою у розвитку освітнього процесу.

2. Якісна підготовка здобувача освіти залежить від оволодіння всіма компетентностями навчальних курсів.

3. Студенти з особливими потребами можуть успішно оволодіти всіма компетентностями на рівні зі студентами без особливих потреб, не потребуючи додаткових умов.

4. Здобувачам освіти з особливими потребами важливіше оволодіти інформацією та навичками, ніж всіма компетентностями.

5. Наявність особливих потреб не повинна впливати на оволодіння комунікативною компетентністю.

Особистісно-орієнтований підхід було описано наступними твердженнями:

1. Традиційні критерії оцінювання завдань можуть бути неадекватними для студентів з особливими потребами, оскільки це може призвести до необ'єктивної оцінки.

2. Для успішного навчання студентів з особливими потребами необхідно використовувати різноманітні методи і форми подачі матеріалу (аудіо-візуальні, кінестетичні тощо).

3. Студентам з особливими потребами необхідна додаткова психологічна підтримка для успішної адаптації до навчального процесу.

4. Студенти з особливими потребами потребують додаткової педагогічної підтримки, такої як консультації та роз'яснення, щоб засвоїти навчальну програму.

5. Для студентів з особливими потребами важливо не тільки отримати знання, вміння та навички, а й бути повноцінним учасником освітнього процесу.

За результатами дослідження більшість викладачів в інклюзивних закладах вищої освіти не вважають доцільним використовувати об'єктивістський підхід у навчанні студентів. Вони не згодні з тим, що високий рівень професійної підготовки, гарне матеріально-технічне забезпечення та високий рівень знань є обов'язковими критеріями для успішної освіти студентів з особливими потребами. Доцільним використовувати цей підхід у навчанні студентів з особливими потребами вважають лише 18 відсотків респондентів.

Більшість викладачів підтримала твердження релятивістського підходу щодо дотримання професійних стандартів та допомоги випускникам у працевлаштуванні, проте, його використання не має однозначного рішення. Актуальність цього підходу простежується лише частково, оскільки, якщо порівняти об'єктивно, то більшість голосів (а саме 65 відсотків) не підтримує його використання у навчанні.

Що стосується компетентісного підходу, викладачі акцентують на важливості щоденної активності студентів та володінні ними всіма необхідними компетентностями, однак вони також зазначають про необхідність створення додаткових умов для студентів з особливими потребами. Таким чином, можна зробити висновок, що такий підхід до організації освітнього процесу є актуальним, але необхідно враховувати конкретні потреби кожного студента. Використання цього підходу підтримує 40 відсотків опитуваних.

Викладачі однозначно (90 відсотків) підтримують використання індивідуального або особисто-орієнтованого підходу у навчанні, оскільки він дозволяє задовольнити додаткові потреби студентів, що є ключовим у навчанні здобувачів освіти з особливими потребами.

Висновки

Шляхом емпіричного дослідження було встановлено, що викладачі в інклюзивних закладах вищої освіти не мають однозначної думки щодо того, який підхід до навчання студентів з особливими потребами є найефективнішим. Більшість викладачів не вважає доцільним використовувати об'єктивістський підхід, проте частково підтримують твердження релятивістського та компетентнісного підходів. Найбільш підтримуваним підходом є індивідуальний або особисто-орієнтований підхід, який дозволяє задовольнити

додаткові потреби студентів. В цілому, викладачі підтримують необхідність створення додаткових умов для студентів з особливими потребами, а також підкреслюють необхідність враховувати конкретні потреби кожного студента для досягнення успіху в освіті.

На основі цього дослідження будуть запропоновані зміни в освітньому процесі, які мають допомогти покращити якість навчання для студентів з особливими потребами. Перш за все, будуть запропоновані конкретні методи та підходи до навчання, які мають бути використані в інклюзивних закладах вищої освіти для досягнення найкращих результатів у навчанні цих студентів. Також будуть запропоновані рекомендації щодо створення додаткових умов для студентів з особливими потребами, щоб вони могли максимально ефективно навчатися.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Білецька О.В. Особливості організації навчального процесу студентів з особливими потребами в закладах вищої освіти. *Педагогіка і психологія*. 2016. № 1. С. 39–43.
2. Косенко І. Г. Розробка моделі навчання студентів з особливими потребами в контексті інклюзивної освіти. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського*. 2019. Вип. 2(13), С. 143–150.
3. Кушнір Н.А. Особливості формування інклюзивної освіти в закладах вищої освіти. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Педагогіка»*. 2017. Вип. 33. С. 49–53.
4. Попова, Г. І., Хоменко, О. В. Компетентнісний підхід у формуванні професійних компетентностей майбутніх вихователів дошкільної освіти. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2021. Вип. 2(48). С. 76–83.
5. Радіонова Л. В. Організація навчального процесу студентів з особливими потребами в закладах вищої освіти: педагогічні умови та принципи. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*. 2019. Вип. 1, С. 36–40.
6. Черниш М.М. Система соціально-психологічної підтримки студентів з особливими потребами. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2018. № 1. С. 131–134.
7. Jobe J., Loftus E. Cognitive aspects of survey methodology [Special issue]. *Applied Cognitive Psychology*. URL: <https://nap.nationalacademies.org/read/930/chapter/1>.
8. Schwarz N., Sudman S. Answering questions: Methodology for determining cognitive and communicative processes in survey research. 1996. URL: <https://psycnet.apa.org/record/1995-98740-000>.

REFERENCES

1. Biletska O.V. Osoblyvosti orhanizatsii navchalnoho protsesu studentiv z osoblyvymy potrebamy v zakladakh vyshchoi osvity. [Peculiarities of the organization of the educational process of students with special needs in institutions of higher education]. *Pedagogy and psychology*. 2016. № 1. pp. 39–43. [In Ukrainian].
2. Kosenko I. H. Rozrobka modeli navchannia studentiv z osoblyvymy potrebamy v konteksti inkluzyvnoi osvity. [Development of a model for teaching students with special needs in the context of inclusive education]. *Scientific Bulletin of Mykolaiv State University named after V. O. Sukhomlynskyi*. 2019. № 2(13), pp. 143–150. [In Ukrainian].
3. Kushnir N.A. Osoblyvosti formuvannia inkluzyvnoi osvity v zakladakh vyshchoi osvity. [Features of the formation of inclusive education in institutions of higher education]. *Scientific notes of the National University "Ostroh Academy". "Pedagogy" series*. 2017. №33. pp. 49–53. [In Ukrainian].
4. Popova, H. I., Khomenko, O. V. Kompetentnisnyi pidkhid u formuvanni profesiinykh kompetentnosti maibutnikh vykhovateliv doshkilnoi osvity. [A competent approach in the formation of professional competences of future preschool teachers]. *Scientific notes of the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 2021. № 2(48). pp. 76–83. [In Ukrainian].
5. Radionova L. V. Orhanizatsiia navchalnoho protsesu studentiv z osoblyvymy potrebamy v zakladakh vyshchoi osvity: pedahohichni umovy ta pryntsypy. [Organization of the educational process of students with special needs in institutions of higher education: pedagogical conditions and principles]. *Scientific Bulletin of Kherson State University. Series "Psychological Sciences"*. 2019. № 1, pp. 36–40. [In Ukrainian].
6. Chernysh M.M. Systema sotsialno-psykholohichnoi pidtrymky studentiv z osoblyvymy potrebamy. [System of social and psychological support for students with special needs]. *Bulletin of Zhytomyr Ivan Franko State University*. 2018. № 1. pp. 131–134. [In Ukrainian].
7. Jobe J., Loftus E. Cognitive aspects of survey methodology [Special issue]. *Applied Cognitive Psychology*. URL: <https://nap.nationalacademies.org/read/930/chapter/1>.
8. Schwarz N., Sudman S. Answering questions: Methodology for determining cognitive and communicative processes in survey research. 1996. URL: <https://psycnet.apa.org/record/1995-98740-000>.